

παρομοίου τύπου μελέται εἶναι δυνατόν νά βοηθήσουν ἐπωφελῶς διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς παιδείας. Ἡ συγκριτικὴ μελέτη ἐπεκτεινομένη εἰς ὅλα τὰ θέματα τῆς παιδείας θὰ μᾶς βοηθήσῃ νά δώσωμεν εἰς τὴν παιδείαν μας τὴν ἀρμόζουσαν εἰς αὐτὴν διαμόρφωσιν. Τονίζουσα οὐ μόνον τὰ κοινὰ σημεῖα, ἀλλὰ καὶ τὰς διαφορὰς τὰς διακρινούσας τὰς παιδευτικὰς συνθήκας τῆς χώρας μας ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς συνθήκας τὰς ἐπικρατούσας ἀλλαχοῦ, θὰ μᾶς προφυλάξῃ καὶ ἀπὸ τὴν ἀμελέτητον εἰσαγωγὴν ξένων ἐκπαιδευτικῶν θεσμῶν ὠφελίμων δι' ἄλλας χώρας, ἀπροσαρμόστων ὅμως εἰς τὴν ἰδικὴν μας πραγματικότητα.

Κ. Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ

* * *

WILLIAM LAMEERE: Aperçus de Paléographie homérique, à propos des papyrus de l'Iliade et de l'Odyssee des Collections de Gand, de Bruxelles et de Lonvain. (Publications de Scriptorium vol. IV). Aux éditions «Erasmé» S. A., Paris - Bruxelles, 1960. Σελίδες XX+269, πίνακες ἑκτὸς κειμένου 11.

Τὸ ἔργον τοῦτο ἀναφέρεται κατὰ βάσιν εἰς ἑννέα Ὀμηρικοὺς παπύρους, ἕξ τῆς Ἰλιάδος καὶ τρεῖς τῆς Ὀδυσσεΐας, ἀνήκοντας εἰς τὰς συλλογὰς τῶν πόλεων Γάνδης, Βρυξελλῶν καὶ Λουβαίν. Τῶν παπύρων τούτων ἀνέλαβε τὴν μελέτην καὶ ἔκδοσιν ἀπὸ τοῦ 1952 ὁ κ. Lameere, ἐβράδυνε νά γίνῃ ὅμως αὕτη κάπως λόγῳ πενταετοῦς ἀπουσίας τοῦ συγγραφέως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῆς χώρας του. Τοὺς παπύρους τούτους ἐμελέτησεν ὁ συγγραφεὺς ἐξαντλητικῶς καὶ μετ' ἐπιστάσεως καὶ ἐζήτησεν ἐπὶ τῇ β΄σει τῶν δεδομένων τῆς μελέτης του νά ἀναχθῆ εἰς γενικώτερα συμπεράσματα συνδυάζων ταῦτα πρὸς τὰ δεδομένα τῆς ἐρεύνης τῶν φιλολογικῶν παπύρων ἐν γένει καὶ ἰδιαιτέρως τῶν Ὀμηρικῶν.

Ἐπειδὴ ἡ μελέτη τοῦ κ. Lameere ἐξετάθη εἰς βάθος καὶ εἰς ἕκτασιν καὶ θίγει πολλὰ καὶ οὐσιώδη προβλήματα παπυρολογικὰ καὶ φιλολογικὰ, νομίζομεν ὅτι ἡ ἀναλυτικώτερα παρουσίασις τῆς ἐργασίας ταύτης θὰ εἶχεν ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς ἀναγνώστας τοῦ περιοδικοῦ ἡμῶν.

Οἱ ἑννέα περιγραφόμενοι πάπυροι ἀνήκουν χρονολογικῶς εἰς ἐποχὰς διαφόρους ἐμπιπτούσας εἰς τὴν ἕκτασιν μιᾶς χιλιετηρίδος ὀλοκλήρου, ἀπὸ τοῦ III π. Χ. αἰῶνος μέχρι τοῦ VII μ. Χ. καὶ εἶναι ἀνίσου ἐκτάσεως καὶ σημασίας, ἐκ τούτων δὲ μόνον εἰς, ὁ ὑπ' ἀρ. 1, ὁ ἀρχαιότατος, ὠραίος καὶ σημαντικὸς εἶναι ἀνέκδοτος, ἐνῶ οἱ λοιποὶ ἦσαν γνωστοὶ καὶ ἔχουν σχολιασθῆ ἑλλιπῶς πως, διότι εἶχον κριθῆ ὡς ἔχοντες δευτερεύουσαν μόνον σημασίαν.

Ὁ συγγραφεὺς φρονῶν, ὅτι ἡ συστηματικὴ μελέτη καὶ τῶν μικρῶν παπυρικῶν ἀποσπασμάτων δύναται νά ὀδηγήσῃ εἰς πολὺτιμα συμπεράσματα, δίδει τὸ σύνθημα συστηματικώτερας ἐξετάσεως καὶ διερευνήσεως πάντων τῶν γνωστῶν φιλολογικῶν παπύρων, ὅσοι εἶναι γνωστοὶ καὶ ὅσοι πρόκειται νά ἔλθουν εἰς φῶς κατὰ τὰ ἐπερχόμενα ἔτη, ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν ἑννέα ἀποσπασμάτων τῶν συλλογῶν τῶν βελγικῶν πόλεων. Ἐξετάζει λοιπὸν μὲ προσοχὴν καὶ φροντίδα τὰ προκύπτοντα στοιχεῖα βάσει παλαιογραφικῶν κριτηρίων. Οὕτω ἐν τῇ ἐξετάσει τῆς χρονολογήσεως τῶν παπύρων συνεξετάζει καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γραφῆς τῶν φιλολογικῶν παπύρων κατὰ τὸν Γ' καὶ Β' αἰ. π. Χ., τὸ ἐνδεχόμενον τῆς σχέσεως τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς πρὸς τὴν σύγχρονον λατινικὴν, τὴν περίπτωσιν τῆς λεγομένης βακχυλιδείου γραφῆς, τοὺς διαφόρους τύπους τῆς κεφαλαιογραμμάτου, τὰς φάσεις τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ κεκλιμένης κεφαλαιογραμμάτου κλπ.

Ἐπίσης ἐκ τῆς συχνότητος καὶ τοῦ πλήθους τῶν παπύρων δίδεται ἡ εὐκαιρία νά γίνῃ ἔλεγχος τῶν ἐνδείξεων διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἰδιαιτέρας δημοτικότητος, ἧς ἐτύγχανον ὠρισμένα ῥαψωδία τοῦ Ὀμήρου εἰς τὴν Ἑλληνορωμαϊκὴν Αἴγυπτον καὶ νά

ἀποδειχθῆ ἢ περίπτωσις τῶν ῥαψωδιῶν Δ, Ε, Μ, Ρ, Σ, Χ, Ψ καὶ β, τ, ψ, ἰδιαιτέρως δὲ νὰ καταδειχθῆ ἢ ὑπεροχὴ τοῦ Α.

Ἡ μελέτη ἐστράφη ἐπιμόνως καὶ εἰς διαφόρους βιβλιολογικῆς ἀξίας λεπτομερείας, ἵνα βάσει τούτων ἀνιχνευθοῦν ἔμμεσοι μαρτυραὶ, λ. χ. ἡ μέθοδος τῆς μεταγραφῆς τοῦ κειμένου ἐκ τῆς ἐνδεχομένης μορφῆς τοῦ παπύρου (κυλίνδρου ἢ κώδικος), ἢ στίξεις, ἢ διαίρεσις τῶν ἐπῶν κατὰ ῥαψωδίας κλπ.

Μεταξὺ τοῦ πλήθους τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν ἐκάστου παπύρου ὁ κ. Lameere διακρίνει δύο βασικά γνωρίσματα πάντων τῶν φιλολογικῶν καὶ φυσικῶν καὶ Ὀμηρικῶν παπύρων, ἧτοι α) τὴν χρονολογίαν καὶ β) τὴν μορφήν (κύλινδρος ἢ κώδιξ) καὶ τὴν ὕλην (πάπυρος ἢ περγαμηνή).

Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν οἱ ὑπὸ ἐξέτασιν πάπυροι κατατάσσονται εἰς τρεῖς ἐποχὰς α) τὴν Ἑλληνιστικὴν ἢ Πτολεμαϊκὴν (III—I π. Χ.) παπ. 1, β) τὴν Ῥωμαϊκὴν (I—III μ. Χ.) πάπ. 2, 3, 4, 5 καὶ 6 καὶ γ) τὴν Βυζαντινὴν (IV—VIII) πάπ. 7, 8 καὶ 9. Ὡς πρὸς τὴν μορφήν ἀπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς ἀρχίζει καὶ ἡ χρῆσις τῶν κωδικῶν (πάπ. 8 καὶ 9) ἐκτὸς τῶν ἔκπαλαι παραδεδομένων κυλίνδρων, ὡς πρὸς τὴν ὕλην δὲ οὐδεὶς εἶναι ἐπὶ δέρματος, ἀλλὰ πάντες παπύρινοι.

Τὰ μεγαλύτερα τεμάχια εἶναι βαρυσήμαντα, διότι δίδουν πολυτίμους ἐνδείξεις περὶ τῆς χρήσεως, ὡς τὸ μέσον πλάτος τῆς στήλης, τὸ ὕψος τοῦ κυλίνδρου ἢ τοῦ κώδικος, τὸ σχῆμα τῶν σελίδων, ὁ ἀριθμὸς τῶν στίχων κατὰ στήλην, ἐξ ὧν βοηθοῦμεθα εἰς ἀποκατάστασιν τῆς ὕλικῆς ὄψεως τῶν κυλίνδρων ἢ κωδικῶν.

Τούναντιον τὰ μικρότερα τεμάχια τῶν παπύρων, ὧν τινα ἐλαχίστων διαστάσεων, εἶναι πτωχότερα εἰς ἐνδείξεις, ἀλλὰ πάντως εἶναι καὶ αὐτὰ βοηθητικὰ στοιχεῖα, δυνάμενα κατὰ περιπτώσεις νὰ παράσχουν καιρίας πληροφορίας, ὡς τὸ διαστάσεων 0.02Χ0.03 ἴχνος τῆς Bibl. Bodl. Oxford: Ms. gr. class. b⁹/₈ (P), (frg.) 0 ἐν Pl. 5 (a) εἰς τὸ ὁποῖον παρέχεται ἡ μαρτυρία τῆς κατὰ διαδοχὴν καὶ ἄνευ κενοῦ χώρου γραφῆς δύο διαφόρων ῥαψωδιῶν κατὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν. Ἐκ τῶν ἐνδείξεων παρομοίας φύσεως ὑπολογίζομεν τὴν κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς ἐπικρατοῦσαν μέθοδον τῆς εἰς τοὺς κυλίνδρους κατανομῆς τῶν ῥαψωδιῶν ἢ τῆς χρησιμοποιήσεως ξεχωριστοῦ κυλίνδρου δι' ἐκάστην ῥαψωδίαν, τὸ μῆκος τῶν κυλίνδρων, τὴν χωρητικότητα τῶν κωδικῶν, τὸ σχῆμα τοῦ ἀντιτύπου, τὸν προορισμὸν του, τὴν φροντίδα διὰ τὴν σύλληψιν καὶ τὴν πραγματοποίησιν του.

Ἐκ τῶν 9 παπύρων οἱ 4 ἀνήκουν εἰς τὰ μικρὰ ἀποσπάσματα καὶ οἱ 5 εἰς τὰ μείζονα, ὁ κ. Lameere ὅμως ἐθεώρησε ὅτι τὸ ἀχάριστον καθῆκον τῶν παπυρολογικῶν σπουδῶν τῷ ἐπιβάλλει νὰ μὴ ἀφήσῃ ἀδιερεύνητα ὅ,τι ἡ τύχη τῶν εὐρημάτων ἔφερεν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μελέτης του, διὸ καὶ τὰ μικρὰ τεμάχια ἐρευνᾷ ἐπιμελῶς δημοσιεύων πλήρες τὸ κείμενόν των μετὰ κριτικοῦ ὑπομνήματος καὶ πάσης ἄλλης πληροφορίας καὶ περιγραφῆς καθορίζων οὕτω τὴν ἀκριβῆ ἐκάστου περιμετρον, ἵνα καὶ ταῦτα ἐνταχθοῦν εἰς τὴν μακρὰν παράδοσιν τῶν μελετημάτων μας, χωρὶς νὰ ἀρκεσθῆ, ὡς μέχρι τοῦδε εἰς τὴν ἀπλήν χρησιμοποίησιν των διὰ μόνην τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου.

Ἀξίζει νὰ παρατηρηθῆ ἰδιαιτέρως ἡ πληρότης τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος καὶ ἡ ἐπιμέλεια τῆς προσκομίσσεως πολλῶν πληροφορικῶν στοιχείων καὶ σχολίων ποικίλης προελεύσεως καὶ τοῦ Εὐσταθίου, ὡς ἔνδειξις ἐνσυνειδήτου προσπαθείας τοῦ συγγραφέως νὰ καταδείξῃ τὴν ἀξίαν τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως ὑπὸ τὸ φῶς τῶν παπύρων καὶ ὡς προσπάθεια νὰ συνδυασθῆ ἡ παλαιογραφικὴ ἔρευνα μὲ τὸν αὐστηρῶς φιλολογικὸν χαρακτήρα εἰς τὰς Ὀμηρικὰς σπουδὰς.

Διὰ τῆς βιβλιολογικῆς ἐξετάσεως τῶν παπύρων τῆς ἐφαρμοζομένης ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐπιδιώκεται ἡ σπουδὴ τοῦ μετασχηματισμοῦ, οὗς ὑπέστη ἀνὰ τοὺς αἰῶνας τὸ βιβλίον εἰς τὰ ὕλικά του στοιχεῖα, τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν παραγόντων, οἵτινες προέκλεσαν τὴν βαθμιαίαν ἀντικατάστασιν τῶν κυλίνδρων διὰ τῶν κωδικῶν, τῶν ἰδιαιτέρων συνεπειῶν τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς τοῦ βιβλίου εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν Ἐπῶν, τῶν αἰτίων

τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ παύρου διὰ τῆς περγαμνῆς καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μεταβολῆς ταύτης ἐπὶ τοῦ τρόπου τῆς μεταξιβάσεως τοῦ Ὀμηρικοῦ κειμένου.

Ἰδιαιτέρως ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῶν κυλίνδρων ὑπάρχουν διακρίσεις τούτων μεταξύ Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ Ρωμαϊκῆς καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῶν κωδίκων διαφοραὶ μεταξύ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ τῶν μεταγενεστέρων. Ἡ μορφή τῶν κυλίνδρων καὶ τῶν κωδίκων σχετίζεται ἀμεσώτατα καὶ πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν κατενέμοντο εἰς τὰ βιβλία τῆς ἀρχαιότητος αἱ 48 ῥαψωδίαὶ τῶν δύο ἑσμάτων καὶ τὴν πιστοποίησιν τοῦ χρόνου, ἀφ' οὗ σημειοῦται ἢ εἰς 24 ῥαψωδίας διαίρεισις ἑκατέρου τῶν ἐπῶν.

Ἐκ στατιστικῶν δεδομένων ὑπολογίζεται—οἱ δὲ ὑπολογισμοὶ ἔχουν σχετικὴν ἀξίαν—ὅτι ὑπάρχει μίᾳ σαφῆς διαφορᾷ μεταξύ πτολεμαϊκῶν παύρων καὶ ρωμαϊκῶν. Εἰς τοὺς πρώτους συναντᾶται ἡ γραφὴ δύο ῥαψωδιῶν ἐν ἀπολύτῳ συνεχείᾳ τῆς μιᾶς πρὸς τὴν ἄλλην χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ κενὸς τις χώρος μεταξύ των. Τοῦναντίον εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς ἀπὸ τοῦ Α' μ. Χ. αἰῶνος καὶ ἐξῆς ἀκολουθεῖ κενὸν διαφόρου ἐκτάσεως μετὰ τὸ τέλος τῆς ῥαψωδίας, συνήθως δὲ ἑκάστη ῥαψωδία ἐτελείωνε μαζὶ μὲ τὸν κύλινδρόν της. Πλήρης ἐξακρίβωσις δὲν δύναται νὰ γίνῃ, διότι τὰ εὐρεθέντα τμήματα δὲν ἐπαρκοῦν νὰ μᾶς δώσουν πλήρη εἰκόνα λόγῳ τῆς φθορᾶς των, ἐνδεχόμενον δὲ νὰ τροποποιηθοῦν τὰ συμπεράσματα ταῦτα διὰ νεωτέρων δεδομένων. Πάντως ὁ πάπ. 1 ὁ ἔρευώμενος ὑπὸ τοῦ κ. Lameere ἐπιβεβαιοῖ τὰ ἀποσπασματικὰ ταῦτα προσωρινὰ συμπεράσματα.

Ὅρθως λοιπὸν ὁ συγγραφεὺς δρῶμενος ἐκ τῶν παρατηρήσεών του θεωρεῖ χρῆσιμον νὰ ἀχθῇ εἰς γενικώτερα συμπεράσματα συγκεντρῶντων πάντα τὰ πληροφοριακὰ στοιχεῖα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ βιβλίου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἰδιαιτέρως τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν.

Αἱ ἐπὶ ἑκάστου τῶν ἑννέα παύρων παρατηρήσεις τοῦ κ. Lameere ἔχουν ὡς ἐξῆς :

Α'. ΠΤΟΛΕΜΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ

1. Pap. Lefort, Ἀνέκδοτος

Προέλευσις ἄγνωστος, κύλινδρος III π. Χ., Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου Louvain, P. gr. no. 1. Ὀδυσσεΐας φ. 1—21 καὶ 432—434, χ 1.

Ὁ πάπυρος οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἀποσπασμάτων. Τούτων τὸ ἑδύτερον περιέχει τοὺς τρεῖς τελευταίους στίχους τοῦ Ὀδυσσεΐας φ 432—434 καὶ τὸν πρῶτον στίχον τοῦ ἐπομένου ἑσματος χ. Ἡ ἐν συνεχείᾳ παράθεσις τοῦ κειμένου τῶν δύο ἑσμάτων ἄνευ οὐδενὸς ἰδιαιτέρου μεσοδιαστήματος ἢ περιθωρίου ἢ ἄλλου τινὸς διακριτικοῦ ἀποτελεῖ βιβλιολογικὴν ἔνδειξιν διὰ τὸν ἐξετάζοντα τὸ θέμα τῆς διακρίσεως τῶν ἐπῶν εἰς 24 ῥαψωδίας καὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἡ διάκρισις αὕτη καθιερώθη. Ἐκ τῆς φυλοκρινήσεως τῶν στοιχείων τῶν δύο τούτων ἀποσπασμάτων ὁ κ. Lameere συνάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔχομεν ἐνώπιόν μας πάπυρον μὲ 20 στήλας, ὧν ἑκάστη περιεῖχεν 22 στίχους. Εἰς τὴν πρώτην στήλην τοῦ παύρου κεῖται τὸ α' ἀπόσπασμα καὶ εἰς τὴν τελευταίαν τὸ β' ὅπερ συνέκειτο ἐκ τῶν τελευταίων 16 στίχων τοῦ φ καὶ τῶν 6 πρώτων στίχων τοῦ χ. Τὸ μήκος τοῦ κυλίνδρου ἀνήρχετο εἰς 3,20 μέτρα, ἂν ὅμως ὁ κύλινδρος περιελάμβανε πλήρεις τὰς δύο ῥαψωδίας θὰ ἀπῆται μήκος 6—7 μέτρων

Αἱ λέξεις δὲν χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων. Ὁ τονισμός, ἢ στίξεις, τὰ σημεῖα συναλοιφῆς καὶ τὰ πνεύματα ἐλλείπουν. Διακρίνονται ἐπανορθώσεις καὶ ἐπιδιορθώσεις συλλαβῶν γραφειῶν ἐσφαλμένων. Λάθῃ ὀφειλόμενα εἰς τὴν προφορὰν ὑπάρχουν συχνὰ *εικασιονιο*, ἄλλα εἰς τὴν ὀρθογραφικὴν χρῆσιν τῆς ἐποχῆς *εμ μωσηνη*, ἄλλα εἰς ἀμέλειαν *λακεδαμονι* καὶ παραλείψεις τοῦ προσγραφομένου ἰῶτα. Εἰς τὸ κείμενον ὑπάρχει εἰς στίχος πρόσθετος 19α μὴ γενόμενος παραδεκτὸς ὑπὸ τῶν Ἀλεξανδρινῶν εἰς τὸ ὑπὸ τούτων καθορισθὲν κείμενον. Τοιοῦτοι πρόσθετοι στίχοι εὐρίσκονται συχνότατα εἰς τοὺς παλαιότερους